

Vlaho Bukovac i njegova zagrebačka faza

Turk, Maja

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:151763>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-11**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest umjetnosti

Vlaho Bukovac- zagrebačka faza

Završni rad

Studentica: Maja Turk

Studijska grupa: Povijest umjetnosti/ Filozofija

Mentor: prof. dr. sc. Julija Lozzi- Barković

Rijeka, 2021.

Sadržaj

1. Sažetak	1
2. Uvod.....	2
3. Rani život.....	3
3.1. Djetinjstvo	3
3.2. Amerika kao (ne)obećana zemlja	3
4. Školovanje u Parizu	5
4.1. Odlike stvaralaštva	6
4.2. Engleska.....	7
5. Putovanja Europom.....	7
5.1. Srbija i Crna Gora.....	7
5.2. Dalmacija.....	8
6. Planiranje života.....	9
6.1. Izidor Kršnjavi.....	9
7. Zagrebačka faza	10
7.1. Nova umjetnička kolonija.....	11
7.2. Zagrebačka šarena škola	12
7.3. Najznačajnija djela	12
7.4. Milenijska izložba u Budimpešti	15
7.5. Druge europske izložbe	16
7.6. Početak Moderne i Društvo hrvatskih umjetnika	16
8. Odlazak	17
8.1. Hrvatski salon	17
8.2. Zagreb nakon Bukovca.....	18
8.3. Cavtat.....	18
8.4. Pariška izložba i Beograd	19

9.	Praško razdoblje.....	19
9.1.	Aktivnost u Hrvatskoj.....	21
9.2.	Kraj života	21
10.	Zaključak.....	23
11.	Popis literature.....	25
12.	Popis slikovnog materijala	26
13.	Slikovni materijal	27

1. Sažetak

Jedan od najpoznatijih hrvatskih slikara, Vlaho Bukovac, neizostavna je ličnost povijesti umjetnosti na našim prostorima. Smatra se utemeljiteljem i glavnim predstavnikom modernog hrvatskog slikarstva. Već s jedanaest godina hrabro se uputio u nepoznati svijet. Školovao se u Parizu u klasi francuskog umjetnika Alexandra Cabanela. Njegovo stvaralaštvo možemo podijeliti u više faza, no nama je najznačajnija ona zagrebačka o kojoj ću pisati u ovome radu. Došavši u Zagreb, postao je glavna „persona“ svih umjetničkih događanja. Inovacije koje je donio sa sobom posebno se odnose na impresionističke ideje, plenerizam i svijetli kolorit. Pod njegovim su vodstvom hrvatski umjetnici izlagali na velikoj Milenijskoj izložbi u Budimpešti, gdje su se istaknuli u odnosu na ostatak Austro-Ugarske Monarhije. Zbog snalažljivosti, ali i ugleda koji je uživao, Bukovac je uspio isposlovati premještanje metalne konstrukcije paviljona iz Budimpešte u Zagreb kako bi od nje bio stvoren Umjetnički paviljon. U Zagreb je privukao mnoge mlade hrvatske umjetnike koji su se školovali u inozemstvu te je vrlo brzo oko sebe stvorio skupinu učenika. To su bili poznati umjetnici Bela Čikoš Sesija, Ivan Tišov, Rudolf Valdec, Oton Iveković, Robert Frangeš Mihanović i Robert Auer, koji su činili Bukovčevu „zagrebačku šarenu školu“. S tim je umjetnicima posjetio više izložbi te organizirao veliku izložbu pod nazivom Hrvatski salon prilikom otvorenja novog Paviljona.

U njegovom bogatom opusu od oko 1200 slika najviše se ističu velike kompozicije i portreti. Najpoznatiji od njih su Gundulićev san, Dubravka, Živio kralj, Zastor za HNK, a od portreta oni obitelji Vranyczany i posebno važnih osoba toga vremena kao što su Izidor Kršnjavi, ban Khuen Hedervary, biskup Strossmayer i drugi.

Ključne riječi: Vlaho Bukovac, Hrvatski salon 1898., zagrebačka šarena škola, hrvatska moderna, Umjetnički paviljon, Gundulićev san, mlada generacija

2. Uvod

1855. godine u gradu Cavtatu rodio se slikar Vlaho Bukovac. Rođen je pod imenom Biaggio Faggioni prema njegovu djedu s očeve strane, talijanskom mornaru. Poznato je kako se njegov djed (Bepo), kao mornar iz mjesta Chiavari, u blizini Genove, sklonio pred nevremenom u Cavtatskoj luci. Ovdje se asimilirao, prihvatio jezik i oženio Anom Kličan.¹ Kuću koju je njegov djed kupio u Cavtatu proširio je i preuredio Vlahin otac Augustin, a Vlaho joj je oko 1900. godine dodao svoj atelje.² Godine 1887. Biaggio (Vlaho) Faggioni, potaknut prijedlogom Mede Pucića, mijenja svoje prezime neposredno prije odlaska u Pariz. Pohrvatio je svoje izvorno prezime koje u prijevodu s talijanskog znači „bukva“ te je tako nastalo njegovo prezime Bukovac. Nakon te promjene, ovaj je umjetnik svoja djela potpisivao na dva načina, kao V. Bukovac ili Vlaho Bukovac. Tijekom boravka u Parizu mijenja se i potpis zbog prijevoda njegova imena. Vlaho postaje Blaise zbog čega Bukovac počinje koristiti inicijal B. Ipak, nakon njegova dolaska u grad Zagreb, ustaljuje se i njegov potpis kao Vlaho Bukovac.³

---

¹ Tihomir Rajčić: Tajni život slikara Vlahe Bukovca (Životna odiseja pučanina Vlahe Bukovca), Udruga Eu Clio, drugo, dorađeno izdanje, Kaštela, 2016., 17.-18.

² Tihomir Rajčić (bilj.1), 19

³ Igor Zidić: Vlaho Bukovac 1855-1922, Moderna d.o.o., Večernji edicija, Zagreb, 2009., 20.

3. Rani život

3.1. Djetinjstvo

Vlahini su roditelji bili pripadnici najnižih urbanih slojeva te su radili razne poslove kako bi osigurali egzistenciju svojoj obitelji. Zbog toga su njegova sjećanja iz djetinjstva bila vezana za teški rad. Takav ga je život od ranih dana naučio praktičnosti, požrtvornosti, radišnosti. Osim Vlahe, njegovi roditelji imali su još troje djece, sina Jozu i dvije kćeri Anu i Đorđu.⁴

Sustav javnog školovanja u Hrvatskoj za vrijeme Bukovčeve mladosti bio je oskudan. Osnovna znanja djeca su većinom stjecala kod svojih župnika. Poznata je činjenica kako Bukovac još u svojim dvadesetim godinama nije znao dobro pisati zbog svojeg lošeg obrazovanja. Njegova su pisma bila puna lokalizama te pravopisnih i gramatičkih grešaka. Učenje mu nije bila najdraža aktivnost, ali je od mladih dana pokazao želju i talent za crtanjem. Volio je crtati sve što je vidio, često po kutijama, knjigama, zidovima. Nažalost, u to doba nije postojalo nešto poput likovnog odgoja te se ovakva praksa smatrala kažnjivom. Iako je bio poliglot, nedostatak općeg obrazovanja ostao mu je bolna točka tijekom života. Iako mu je obrazovanje bilo manjkavost, nadoknađivao ga je svojom simpatičnošću te veselim i pozitivnim karakterom.⁵

3.2. Amerika kao (ne)obećana zemlja

S navršenih tek jedanaest godina, Vlaho se zajedno sa svojim stricem Franom uputio u Ameriku. U to je vrijeme Amerika imala status obećane zemlje za mnoge europske migrante koji su bili u potrazi za boljim životom. Nakon dolaska u Ameriku, Vlahin stric Frano otvorio je prodavaonicu brodske opreme u New Yorku. Ovdje mu je pomagao mladi Vlaho kada nije bio u školi. Nažalost, stric Frano je ubrzo umro, a Vlaho je potom poslan u instituciju koja je funkcionirala poput maloljetničkog zatvora. Ono što mu je donijelo bolji status, a naposljetku i slobodu, bilo je upravo njegovo crtačko umijeće. Mladi Vlaho nacrtao je prvog američkog predsjednika što se jako sviđjelo upravitelju ovog zatvora. Nakon izlaska iz institucije, počeo

---

⁴ Tihomir Rajčić (bilj.1), 20.-21,

⁵ Tihomir Rajčić (bilj.1), 22.-25.

je raditi u istoj trgovini kao i ranije, koju je naslijedila njegova strina, zajedno s njezinim novim mužem. Nakon tri godine koje su mu bile vrlo teške, Vlaho se odlučio vratiti kući iz Amerike.⁶

Ubrzo se Vlaho opet spremio na brod gdje mu ponovo nije bilo lako, ovaj put zbog strogog i zlog kapetana. S kapetanom je proveo nekoliko dana u Carigradu, gdje mu je služio kao prevoditelj zbog poznavanja engleskog jezika. Na brodu je doživio tešku nesreću. S velike je visine pao s palube kroz rupu u spremište broda te završio u komi. Zbog toga su ga rođaci iz Carigrada primili na oporavak, koji se nastavio i kod kuće u Cavtatu. Tijekom svog oporavka kod kuće, Vlaho je radio ono što je najviše volio, slikao. Nakon što se oporavio od ozljeda, želio je nastaviti svoju karijeru mornara. Od toga je ipak morao odustati zbog zdravstvenih tegoba koje su uslijedile kao posljedica ranijih ozljeda.⁷

Idući važan trenutak u njegovu životu bio je odlazak u gradić Callo u Peruu. Na takvu životnu odluku utjecali su neki od njegovih sumještana koji su se zaputili onamo kako bi radili u tvornici željezničkih vagona. Vlaha nije pripalo takvo radno mjesto već se zaposlio kao crtač-dekorater. Ovdje je konačno radio ono što voli, a uz to je bio i dobro plaćen. U Callou je proveo godinu dana te se potom preselio u Kaliforniju, odnosno u San Francisco. U početku mu nije bilo lako, zaposlio se kao konobar, a u slobodno vrijeme trudio se slikati. Vlahina konobarska karijera nije trajala dugo upravo zbog njegove ljubavi prema umjetnosti. Odlučio je dati otkaz na poslu i u potpunosti se posvetiti slikanju. Iako je radio ono što je volio, život u to vrijeme nije mu bio lak. Jedva je spajao kraj s krajem te je često noću lijegao gladan. Velika prekretnica bila je upoznavanje s Isakom Lustigom. Lustig je Vlaha došao s posebnom ponudom. Tražio je od njega da mu napravi portrete članova obitelji. Posebnu su mu važnost imali portreti djece. Naime, njegova su djeca već narasla te su počela napuštati obiteljski dom. Zauzvrat, Lustig mu je ponudio smještaj i hranu, što je Vlaho rado prihvatio.⁸

Isaka Lustiga možemo smatrati prvim Bukovčevim pokroviteljem. Nastojao mu je pomoći te je zbog njega Vlaho uspio prikupiti više naručitelja, a pritom i uštedjeti pozamašnu svotu novaca. U to vrijeme počela su Bukovčeva razmišljanja o konkretnom umjetničkom školovanju. Kratko je odlazio na poduke kod jednog rimskog slikara Tojettija, no ubrzo se odlučio na povratak u Europu te započeo svoje školovanje u Rimu. Smatrao je kako tamo može steći adekvatnije obrazovanje. Zaputio se kući 1876. godine noseći sa sobom sliku „Turkinja u haremu“ i ušteđevinu koju je zbog sigurnosti imao u posebnom pretincu omotanom oko tijela.

---

⁶ Tihomir Rajčić (bilj.1), 25.-32.

⁷ Tihomir Rajčić (bilj.1), 35.-38.

⁸ Tihomir Rajčić (bilj.1), 38.-41.

Nakon nekoliko uzbudljivih događaja, kao što su bili izlijetanje lokomotive iz tračnica ili požar na brodu, Bukovac je ponovo stigao u rodni Cavtat.⁹

4. Školovanje u Parizu

Vlaho Bukovac bio je vrlo ponosan na sebe kada je došao kući s popriličnom ušteđevinom, posebno zbog činjenice što je istu zaradio radeći ono što je najviše volio. Vlahu je vrlo brzo primijetio Medo Pucić, dubrovački vlastelin. Pucić je pokušao predstaviti i promovirati Vlahu u Dubrovniku, no bez velikog uspjeha. Upravo je on osoba koja je Bukovcu predložila promjenu, odnosno „pohrvaćenje“ prezimena. Osim ovog prijedloga, Pucić mu je savjetovao da na daljnje školovanje ne odlazi u Rim. Umjesto toga, predložio mu je Pariz, koji je u to vrijeme bio glavni centar umjetnosti uopće.¹⁰ Godine 1877. Vlaho Bukovac zaputio se u Pariz zajedno s Medom Pucićem. Nakon savjeta slikara Jaroslava Čermaka, Medo i Vlaho su se uputili kod slikara Alexandrea Cabanela. Cabanel je vodio Školu lijepih umjetnosti i bio je jedan od najbolje plaćenih i najcjenjenijih slikara svoga doba. Bukovac je prvotno bio odbijen, no na sreću nije prihvatio takav odgovor. Tražio je od Cabanela da ga primi na školovanje pod uvjetom da mu Bukovac donese jednu uspješnu sliku. Time je Bukovac uspio zainteresirati Cabanela te on prihvaća ponudu. Ovdje možemo ponovo primijetiti neke odlike Bukovčeva karaktera. Krasili su ga upornost i volja, samosvjesnost s dozom drskosti.¹¹

Šetajući ulicom, sreo je talijansku seljanku koja se zvala Marija i koja mu je pomogla u ostvarenju njegovih ciljeva. Bila mu je prvi živi model te je Bukovac u nekoliko tjedana za Cabanela izradio njezin akt, kao i studiju svoje ruke. Prije nje, Bukovac je svoje slike stvarao uz pomoć fotografija.¹² Kada je Cabanel vidio sliku, bio je prilično zadovoljan te je prihvatio Bukovca u svoju školu. Ispostavilo se kako Cabanel poznaje Mariju jer je bila njegov model, što je možda dijelom doprinijelo i Bukovčevu prihvaćanju u školu. Iako je to bio veliki uspjeh, ubrzo su ponovo krenuli financijski problemi. Medo Pucić nastojao je pomoći Bukovcu. Kontaktirao je biskupa Josipa Juraja Strossmayera koji je u to doba bio jedan od najvećih

---

⁹ Tihomir Rajčić (bilj.1), 41.-44.

¹⁰ Vlaho Bukovac, Moj život, životopisni roman, uredio Darko Sagrak, II. izdanje, Zagreb 2004., 99.

¹¹ Tihomir Rajčić (bilj.1), 45.-50.

¹² Vlaho Bukovac (bilj.10), 103.

hrvatskih mecena. Iako je Bukovac od njega primio pomoć, ona jedva da je bila dovoljna za život u Hrvatskoj. U Parizu je ta svota bila dovoljna tek za siromašni smještaj. Nisu mu pomogle ni Cabanelove preporuke. Suprotno nedostatku financija, Bukovac je nakon samo godine dana provedene u školi uspio postići značajan uspjeh. Jedna od njegovih slika bila je primljena u najpoznatiju slikarsku izložbu toga doba, pariški Salon. Bukovac je idućih petnaest godina redovito izlagao u Salonu, što je uvelike povećalo njegov ugled.¹³ Slika koja ga je proslavila bila je *Crnogorka na obrani*. Ovom je slikom na neki način već priznat kao formirani umjetnik. Ono što ga je najviše isticalo od ostalih bio je njegov osjećaj za boju. To ga nije naučio Cabanel, kao ni nastava na Akademiji, već je to Bukovac prirodno osjećao i sve više razvijao u godinama koje dolaze.¹⁴

Bukovac je završio svoje školovanje s navršениh dvadeset i pet godina, nakon tri godine provedene u Parizu. Od Cabanela je pokupio sposobnost poigravanja bojama te je bio smatran jednim od njegovih najboljih učenika. Na Vlahinu žalost, dani siromaštva ubrzo su ponovno stigli, ali unatoč njima, nije se želio odmah vratiti u rodni dom. Nakon nekoliko manjih poslova pojavio se Eduard Monner koji mu je financijski pomogao i za kojega je Bukovac napravio nekoliko slika. Iz ovoga ga je vremena posebno proslavilo djelo pod nazivom *Velika Iza*. Financijska mu se situacija velikom brzinom toliko popravila da je uspio iznajmiti manju vilu u pariškom predgrađu, koja mu je služila kao i atelje. Zanimljivo je kako je Bukovac na Salonu 1891. godine izložio tri djela, iako je prema pravilu mogao izložiti samo jedno. To je postigao korištenjem svojeg imena za jedno djelo te za ostala dva pseudonime.¹⁵

4.1. Odlike stvaralaštva

Važno je za naglasiti kako je Bukovcu antika bila važna. U njoj je vidio uzore u obliku proporcija tijela, linije i kompozicije. Nije prihvaćao nove stilove dvadesetog stoljeća koji su se pojavljivali velikom brzinom. Prihvatio je samo Maneta i impresioniste zbog njihova naglašavanja svjetlosti u slikarstvu. Smatrao je kako je upravo bilježenje svjetlosti od veće važnosti nego akademska pravila. Ono što je za njega bio vrhunac umijeća jesu portreti. Upravo su oni omogućavali umjetniku da zaviri u unutrašnjost ljudske duše i prenese istu na platno. S vremenom je postao majstor u iznošenju psihologije portretiranog na vidjelo. Svoja

---

¹³ Tihomir Rajčić (bilj.1) 50.-53.

¹⁴ Vera Kružić-Uchytel: Vlaho Bukovac, život i djelo 1855.-1922., Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2005., 170.-171.

¹⁵ Tihomir Rajčić (bilj.1), 57.-60.

razmišljanja o umjetnosti nije mogao u potpunosti izraziti tijekom boravka u Parizu. Narudžbe i slikarsko tržište tražilo je akademizam i školske načine. O tome je ovisila njegova egzistencija te je zbog toga slobodnije korištenje boje i poigravanje svjetlosti čekalo zagrebačke dane.¹⁶ Kasnije će Bukovac potpuno napustiti tonsko slikarstvo te uvesti paletu svijetlih i živih boja. Njegova će modelacija biti mekana, a uvođenjem svjetlosti postići će efekt vibracije u slici.¹⁷

4.2. Engleska

Važan je i Bukovčev kratki posjet Engleskoj gdje je zaradio veliku svotu novca. Tamo je radio za trgovce umjetnina Messers Vicars Brothers. Za njih je slikao djela alegorijske, mitološke i biblijske tematike. Iako je to bio unosan posao, od Vlahe se tražilo da se tema i stil usklade prema ukusu klijenata što mu je ograničavalo slobodu. 1889. godine nastala je serija slika specifična za razdoblje u Engleskoj. Slike većinom prikazuju likove u pastoralnoj idili, naslikane širokom paletom boja. Ono što je dodatno pogodovalo Bukovčevoj popularnosti u Engleskoj bila je razvijena propaganda. Za razliku od Hrvatske, u Engleskoj, a posebice u Londonu, popularne su bile velike table koje su nosili siromašniji ljudi, u svrhu hodajućih reklama. Osim Vicars Brothers, u Engleskoj je upoznao vrlo bogatog Samsona Foxa te je čak kratko boravio u njegovoj vili. Tamo je uživao u gostoprimstvu i obilju, no takav mu je život uskoro dosadio pa se odlučio vratiti u glavni grad Francuske.¹⁸

5. Putovanja Europom

5.1. Srbija i Crna Gora

Poslije popriličnih uspjeha, Bukovcu su počele stizati narudžbe vrlo važnih osoba. Jedan od takvih naručitelja bio je srpski vladar Milan Obrenović. Bukovac je trebao izraditi portret njega i njegove žene Natalije. Kako doznajemo iz njegove autobiografije, u Beogradu nije izlazio iz dvora gdje mu se jako sviđalo. Posebno mu se dojmila kraljica te razgovori s časnicima kraljevske garde. Potaknut gostoprimstvom, kod Bukovca se snažnije počeo stvarati domoljubni zanos. Bukovac je planirao izložiti portret kraljice na nadolazećem Salonu. Na

---

¹⁶ Tihomir Rajčić (bilj.1), 55.-57.

¹⁷ Vera Kružić-Uchytel (bilj.14), 216.-217.

¹⁸ Vera Kružić-Uchytel (bilj.14), 182.-183.

posljedku, Natalijin portret iz 1882. godine nije bio izložen na Salonu zbog razmirica između nje i njezina muža.

Osim u Srbiju, Bukovac je putovao i u Crnu Goru. Tamo ga je pozvao tadašnji vladar, knez Nikola. Nikola je Bukovcu zadao veliki projekt, slikanje četrdeset portreta njegovih generala. Odnosnje prema umjetniku u Crnoj Gori nije bilo ni približno ugodno kao u Beogradu. Za vrijeme Bukovčeva boravka u Crnoj Gori, narudžba se promijenila. Bukovac je počeo slikati portrete članova vladarske obitelji. Među njima se ističu poprsja Nikoline djece. Knez Nikola uporno se cjenkao i nastojao smanjiti cijenu Bukovčeva posla, što mu je na kraju i uspjelo.¹⁹

5.2. Dalmacija

Između 1884. i 1885. godine Bukovac je bio zaposlen svojom turnejom po Dalmaciji tijekom koje je posjetio Zadar, Split, Korčulu i Dubrovnik. Ta mu je turneja sjela kao putovanje i uživanje u ljepotama Jadrana više nego kao posao. Ipak, ovdje nije samo besposličario, već je i aktivno stvarao. U Zadru, gdje je započeo putovanje, naslikao je dvanaest portreta. Pri odlasku je ovdje organizirao izložbu svojih radova koja nije prošla neopaženo. Bukovac se njome dodatno proslavio u cijeloj pokrajini, no tadašnjim novinama nije bio važniji od političkih zbivanja. U Splitu ga je ipak dočekala veća dobrodošlica. Razlog tomu bila je politička situacija, ali i Bukovčevi prijateljski odnosi s važnim splitskim ljudima. Zbog količine posla, stalno je odlagao odlazak. Ovdje je naslikao gotovo stotinu portreta.²⁰ Osim što je bio vrlo zaposlen, na Božić je otvorio svoj atelje kako bi zadovoljio zainteresirane SPLICANE. I ovdje je svoj boravak zaključio dobro posjećenom izložbom. Iz te je izložbe posebno značajna slika koja prikazuje mladog violinista Armanda Meneghela- Dinčića. Jedan od istaknutijih Bukovčevih radova, *Djeca obitelji Katalinić*, nastaje u ovom periodu. Slika *Djeca obitelji Katalinić* ponajviše je najavila novu slikarsku maniru. Na Korčulu je otišao dva puta, prvenstveno u posjet sestri, no za vrijeme tog boravka naslikao je sedam portreta.²¹

---

¹⁹ Vera Kružić-Uchtyl (bilj.14)

²⁰ Igor Zidić (bilj.3), 104.

²¹ Tihomir Rajčić (bilj.1), 83.-97.

6. Planiranje života

S napunjenih trideset i sedam godina, Bukovac se 1892. godine oženio Jelicom Pitarević. Ona je bila članica ugledne dubrovačke obitelji te dvadeset godina mlađa od njega. Iz njihova se braka rodilo četvero djece: Ago, Marija, Jelica i Ivanka. Poznato je i kako su se Vlaho i Jelica često dopisivali dok su bili razdvojeni. Njegove će dvije kćeri, Jelica i Ivanka, pokupiti očeve afinitete za slikanjem te ga naslijediti u ovome pozivu.

1892. godine započinje Bukovčevo planiranje života u Hrvatskoj, zajedno sa svojom ženom Jelicom. Najlogičnija lokacija za preseljenje bio je Zagreb, hrvatski kulturno-politički centar u usponu. Zbog mnogo posla, preseljenje se odužilo do 1894. Jedan od prvih pokretača Bukovčeva preseljenja bio je veliki hrvatski biskup, mecena, političar i pisac Josip Juraj Strossmayer. Bukovac je otprije bio poznat Strossmayeru koji je posjedovao nekoliko njegovih slika, ali ih nije želio izložiti. Ovaj mu je put biskup priredio dobrodošlicu kako bi ga potaknuo na povratak u domovinu. On je ugostio Vlahu i Jelicu kod sebe u Đakovu. U tom je vremenu nastao portret biskupa koji je kasnije bio izložen na Pariškoj izložbi. Taj mu je portret osigurao vrlo značajnu narudžbu za sliku vezanu za nacionalnu prošlost. Tematika slike trebala je biti određena uz pomoć kanonika Račkog. Ta je narudžba trebala još snažnije potaknuti Bukovca na preseljenje u Zagreb.²²

6.1. Izidor Kršnjavi

Prije konačnog preseljenja, Bukovac se upoznao s Izidorom Kršnjavim, tadašnjim ministrom kulture. Izidor Kršnjavi vrlo je važna osoba ovog vremena u Zagrebu. S političke strane, bio je gotovo suprotan Strossmayeru. Kršnjavi se mogao smatrati pomoćnikom bana Khuena Hedervarya u pogledu stvaranja slike o kulturnom napretku u Hrvatskoj. Treba imati na umu kako su u to vrijeme Khuenovi mađaroni bili voditelji političkog i društvenog života Hrvatske dok im je Strossmayer ujedno nastojao parirati. Izidor Kršnjavi bio je umjetnik, političar i književnik koji je aktivno radio na obnovama i izgradnjama mnogih crkvenih, ali i obrazovnih zgrada. Stipendirao je školovanja u inozemstvu za talentirane umjetnike kao što su Frangeš, Valdec, Iveković, Tišov. Kršnjavi je razgovarao s Bukovcem o narudžbi za velike slike povijesne tematike. Slike bi bile namijenjene dekoraciji Odjela za bogoštovlje i nastavu

---

²² Tihomir Rajčić (bilj.1), 98-101.

koji se upravo preuređivao. Tematika jedne slike trebala je biti vezana za dubrovačku prošlost.²³ Bukovac se našao u nezgodnom položaju između dvije velike osobnosti, Strossmayera i Kršnjavog. Kršnjavi je Bukovcu ponudio mnoštvo slikarskih narudžbi te stalni posao na poziciji sveučilišnog profesora. U zamjenu je Bukovac trebao izraditi veliku kompoziciju koja prikazuje bana Hedervarya kao hrvatskog dobrotvora. Na ovu je ideju Strossmayer jako oštro reagirao i proglasio Bukovca nepoželjnim u Đakovu. Ipak, uz pomoć Franje Račkog koji je Kršnjavome napisao pismo, kako bi Bukovca oslobodio ove narudžbe, Bukovac je nekako uspio održati ravnotežu između ove dvije strane te je zadržao naklonost Strossmayera i pokroviteljstvo hrvatske vlade.²⁴

7. Zagrebačka faza

U travnju 1893. godine, Vlaho Bukovac stiže u Zagreb te započinje svoju „zagrebačku fazu“ koja će trajati samo do 1898. godine. Obitelj Bukovac smjestila se u dvokatnicu na tadašnjem Trgu Franje Josipa. Uređenje je bilo izuzetno bogato i egzotično: pročelje u stilu talijanske renesanse, historicističko dvorište, salon sa zidnim reljefima u egipatskom stilu te atelje put zanimljivih i unikatnih predmeta koji su služili za pokazivanje i potvrdu njihova društvenog ugleda.²⁵ Jedini ukras na vanjštini kuće bio je kip Genija umjetnosti s božicom Nikom kojeg je izradio Valdec.

Treba imati na umu kako je u to vrijeme u Zagrebu vladalo umjetničko mrtvilo. Velikih narudžbi nije bilo, a viša građanska klasa bila je sasvim zadovoljna portretima slikara-putnika. U Zagrebu nije postojala posebno izražena umjetnička ličnost niti je bilo likovnog života. Najveći naručitelji toga vremena bili su već spomenuti Kršnjavi koji je radio u ime vlade te đakovački biskup.²⁶

Jedan od prvih većih poslova bila je narudžba za portrete obitelji Vranyczany. Obitelj Vranyczany u svoj je dom ugostio mnoge ljude koji su sa zanimanjem pratili Bukovčev rad. Ovu je obitelj Bukovac slikao nekonvencionalno, u pleneru. Također je portretirao obitelj

---

²³ Vera Kružić-Uchytel (bilj.14), 73

²⁴ Tihomir Rajčić (bilj.1), 98.-105.

²⁵ Igor Zidić (bilj.3), 50.

²⁶ Vera Kružić-Uchytel (bilj.14), 215.-216.

Pongratz, ponajprije u Zagrebu, a kasnije i na Bledu. Njima je Bukovac u portrete unio živost i mnoštvo boje. Nešto kasnije iste godine, priredio je svoju prvu izložbu koja je bila vrlo dobro posjećena. Za to je djelom zaslužno i oglašavanje u obliku pozivnica i plakata što nije bio čest slučaj u to vrijeme. Bukovac se još ranije, u Engleskoj, imao prilike upoznati s korisnosti i načinima oglašavanja. Izloženi su portreti bili oni članova obitelji Vranyczany i Pongratz, portret biskupa Strossmayera, bana Hedervarya, Janka Draškovića, Franje Račkog te još nekoliko drugih. Izložba se smatrala pravom manifestacijom i važnim kulturno-umjetničkim događajem.²⁷

7.1. Nova umjetnička kolonija

U 1894. godini Bukovac je neumorno stvarao. Slikao je portrete političara, aristokrata, industrijalaca koji su bili intimniji od prošlih, psihološki produbljeni. Uz njih, pozabavio se i portretima žena i djece koje je sve zajedno izložio na svojoj novoj izložbi. Iste je godine otputovao u Pariz kako bi prodao svoju kućicu u kojoj je boravio te svoj atelje. To je bio konačan čin koji je pokazao Bukovčevu želju za životom u domovini. Tamo je kratko ostao kako bi dočekaio veliko otvaranje Salona. Prije povratka kući, otputovao je i u Beč gdje također slika portrete. Uskoro u Zagrebu časopis Obzor o Bukovcu piše sljedeće: „Njegov snažan talent bio bi kadar po malo stvoriti u nas neko središte umjetnosti i uzgojiti umjetnički podmladak...Nadajmo se da ćemo i mi Hrvati skoro pomisliti na potrebu osnivanja slikarske akademije.“²⁸ Dakle, spominjanje osnivanja umjetničke akademije bilo je sve češće i glasnije. Osim što je Bukovac to iskreno htio, htjeli su i to mnogi drugi.²⁹

Bukovčeve misli o slikarstvu bile su revolucionarne za ovaj prostor. Akademije u koje su odlazili hrvatski umjetnici prakticirale su uvriježene kanone. Isto je prakticirao i Izidor Kršnjavi. Suprotno njima, Bukovac u Zagreb donosi ideje francuske umjetnosti, točnije ideje impresionista i plenerista. Zalagao se za napuštanje ateljea i slikanje u prirodi. Bukovčevim je idejama bio impresioniran mlađi naraštaj umjetnika. Osim plenerizma i odbacivanja kanona, mladi su umjetnici u Bukovcu vidjeli likovnog vođu te ih je to uvelike potaknulo na povratak u Zagreb.³⁰ Iz Münchena i Beča vratili su se Iveković, Čikoš, Frangeš, Kovačević, Tišov i Valdec. Iz Dubrovnika je došao Celestin Medović. Vrlo brzo Bukovac je oko sebe imao grupu sljedbenika. Slikali su u improviziranoj ateljeu u Akademijinoj palači. Kako bi to promijenio,

---

²⁷ Vera Kružić-Uchytel (bilj.14), 82.-83.

²⁸ Obzor, 1894., br. 56, 3.

²⁹ Vera Kružić-Uchytel (bilj.14), 84.-85.

³⁰ Igor Zidić (bilj. 3), 24.-25.

Bukovac je od Kršnjavog isposlovaio izgradnju ateljea na Prilazu. Bukovčev je atelje, po uzoru na Makartov, bio mjesto za razgovor i raspravu, mjesto živog kolorita, egzotike i puno rekvizita.³¹ Uskoro su organizirali izložbu kojoj je glavni cilj bio predstavljanje mlade generacije umjetnika. Izloženo je oko šezdeset radova od osamnaest umjetnika. Izložba je bila jako hvaljena, a o njoj se pisalo i govorilo čak i izvan Hrvatske.³²

7.2. Zagrebačka šarena škola

Nakon spomenute izložbe, veza između mlade generacije umjetnika i Vlahu Bukovca još je više ojačala. Bukovčev je pristup bio potpuno drugačiji od pristupa Izidora Kršnjavog. Kršnjavi je često zadirao u stvaralačke procese učenika te si je svojim autoritetom dopuštao da unosi osobne korekcije u radove. S druge strane, Bukovac je njegovao slobodu svakog umjetnika i nikada se nije želio miješati u njihove osobne stilove. Za razliku od Kršnjavog, uz plenerizam, davao je primat koloritu. Mlada generacija umjetnika brzo je prihvatila inovacije te odbacila prijašnji konzervativizam i uvriježene kanone. Zajednička obilježja bila su kolorističkog karaktera, iako su između svakog postojale razlike. Prema takvom zajedničkom obilježju, mladi su umjetnici bili poznati kao „zagrebačka šarena škola“ koju je stvorio upravo Vlaho Bukovac.³³ Bukovac je u svojim memoarima pisao o odnosu između njega i njegovih učenika. Naglašava sljedeće: „Iskreno mogu kazati da sam svojim mlađim drugovima bio kao otac rođenoj djeci...Bili smo kao braća, a ja kao najstariji vodio kolo...“³⁴

7.3. Najznačajnija djela

Slika koja ga je prva značajno predstavila širokoj javnosti bila je *Velika Iza* iz 1882. godine. *Velika Iza* bila je izložena na Salonu u Parizu 1882. te je osigurala Bukovcu put do velikog uspjeha. Na djelu se nalazi dijagonalno postavljeni akt žene koja sjedi na crvenom tabureu. Gornji dio ženina tijela zabačen je na krevet koji se nalazi iza nje. Na lijevoj strani nalazi se sluškinja koja joj sagnuta prema naprijed otire noge. Pozadine slike vrlo je tamna što dodatno ističe gotovo bijelo tijelo Ize.³⁵

---

³¹ Petra Vugrinec, Hrvatski salon i Bečka secesija: slikarstvo u Zagrebu i Beču oko 1900., Galerija Klovićevi dvori, 2017., Zagreb, 63.

³² Vera Kružić-Uchytel (bilj.14), 86.-88.

³³ Vera Kružić-Uchytel (bilj.14), 89.-90.

³⁴ Vlaho Bukovac (bilj,10), 182.-183.

³⁵ Vera Kružić-Uchytel (bilj.14), 332.

Narudžba koja se na jedan poseban način ističe u Bukovčevu opusu bila je ona za *zastor Hrvatskog Narodnog Kazališta* u Zagrebu. Ovo je djelo ranije Bukovcu obećao Izidor Kršnjavi, a službena narudžba stigla je u veljači 1985. godine. Slika je trebala prikazati hrvatske preporoditelje pred slavnim dubrovačkim pjesnikom Ivanom Gundulićem kao personifikacijom dubrovačkog pjesništva. U razradnji ove ideje pomogli su književnici Ksaver Šandor Đalski i Stjepan Miletić. Slika je danas poznata pod nazivom *Hrvatski preporod*. Vodeća je misao bila ona o kulturnom ujedinjenju dvaju velikih središta, Zagreba i Dubrovnika. Zastorom se trebala oživjeti kulturna i literarna prošlost hrvatskog naroda kroz likove iliraca. Prva skica djela izgleda drugačije od konačne verzije. U skici je Bukovac likove smjestio u prirodu te se poigravao bojama i svjetlom na svoj način. Gundulića krune vile i geniji. Na konačnoj se verziji likovi nalaze unutar trijema antičkog hrama. Hrvatski preporoditelji formirani u koloni, na čelu s Ljudevitom Gajem, dolaze se pokloniti diviniziranom Gunduliću na vrhu. Neki od slavni ljudi koji dolaze pred dubrovačkog pjesnika su Ljudevit Gaj, Stanko Vraz, Ivan Kukuljević, Vatroslav Lisinski, Antun Mihanović, Petar Preradović i drugi. Lebdeće vile bacaju cvijeće, a jedna od muza naginje se ka Gunduliću. U pozadini se vidi Dubrovnik s kulom Minčetom s jedne strane, a s druge strane Zagreb.³⁶

U isto vrijeme nastaje drugo remek-djelo koje je naručio biskup Strossmayer. Točnije, djelo je započeto još u Parizu i dovršeno u Zagrebu. Za ovo djelo pod nazivom *Gundulićev san*, Bukovac je trebao dogovoriti sadržaj s Franjom Račkim. Čitajući stihove Bukovac je upao u nerazumijevanje, vjerojatno zbog nedostataka u formalnom obrazovanju. Trenutak inspiracije došao je kada mu je Rački pročitao dio Osmana u kojemu planinske vile plaču nad Osmanovom strašnom sudbinom. Nakon nekoliko skica, konačna verzija prikazivala je Ivana Gundulića u umjetničkom nadahnuću. On je obučen u smeđe odijelo te zaogrnut plaštem. Kosa mu je spuštена, a pogled uprt u viziju u daljini. Vile i kupačice naslikao je akademski i realistički. Impresionističke elemente možemo pronaći u svjetlosnim bljeskovima i vedrim pastelnim bojama. Bukovac je ovdje umetnuo i ideju o slobodi čitavog Balkana zbog propasti Osmanskog Carstva. Tu je ideju utopio u spuštanje polumjeseca pred izlazećim suncem.³⁷

Jedna od slika koje su bile namijenjene za dvoranu Odjela za bogoštovlje i nastavu bila je *Dubravka*. Djelo je bilo izloženo na Milenijskoj izložbi u Pešti te ju je tamo otkupila mađarska vlada. Na njoj su prikazani dubrovački velikani. Bukovac je njihove portrete radio prema litografijama i crtežima. Likovi su smješteni u Knežev dvor gdje gledaju Gundulićevu

---

³⁶ Vera Kružić-Uchytel (bilj.14), 367.

³⁷ Vera Kružić-Uchytel (bilj.14), 217.

Dubravku. Na lijevoj se strani nalazi Gundulić okružen svojim suvremenicima. Bukovac je ovdje umetnuo svoj autoportret koji je prikazan kako proviruje kroz gotički prozor okružen svojim prijateljima.³⁸ 1896. godine nastalo je drugo veliko djelo za vladin Odjel pod nazivom *Živio kralj*, ponekad nazivano i *Kralj u Zagrebu*. Ona u kvaliteti nije toliko izvrsna kao do sada navedeni radovi. Perspektiva nije najbolje riješena, no ono što ju čini posebnom jest doza slobode u tehničkom pogledu izvedbe te izvrsnost detalja. Slika prikazuje cara Franju Josipa koji se nalazi ispred zagrebačke gimnazije. Lijevo se nalazi grupa djevojčica koje nose cvijeće, a među njima stoji učiteljica izvedena impresionistički. S desne strane su djevojke i svirači, a u pozadini zastave s mnoštvom ljudi.³⁹

Neizostavan dio Bukovčeva opusa su portreti koje je stvarao čitav život. Iz mnoštva portreta izdvojiti ću ih nekoliko. Grupni portret *Djeca obitelji Katalinić* napravljen 1885. godine kvalitetom se ističe od njegovih prijašnjih radova. Ova slika u sebi sadrži više obilježja impresionizma. Kolorit je posebno svijetao i obogaćen pastelnim tonovima. Živi detalji ove slike pojačavaju osjećaj radosti.⁴⁰ U središtu kompozicije nalazi se djevojčica koja u rukama drži dijete u povojima. Za klavirom pokraj nje sjedi mlada žena koja promatra dijete. Plavokosi dječak naslonjen je na krilo svoje majke. Na desnoj se strani nalaze još dvije djevojčice od kojih se jedna popela na stolac. *Djeca obitelji Katalinić* portret je koji nagoviješta novi period Bukovčeva stvaralaštva. Bukovac ovdje napušta tamniji kolorit te ga obogaćuje živim bojama plenerističkog slikarstva. Po tome se ova slika razlikuje od ostalih unutar splitske faze.⁴¹ Slika *Moje gnijezdo* iz 1897. stilom će evocirati *Djecu obitelji Katalinić*. Ovdje se estetski dojam postiže mekom modelacijom, sfumatom, impresionističkim potezima te delikatnim izborom boja. Na slici se nalazi umjetnikova žena s njihovo dvoje djece koji, ležeći na koso postavljenom krevetu, gledaju u promatrača. *Moje gnijezdo* smatra se Bukovčevom najboljom slikom izrađenom u Zagrebu.⁴²

Bukovac je slikao mnoge važne ličnosti. Dva portreta koja je moguće posebno izdvojiti u ovome kontekstu su *portret bana Khuena Hedervaryja* te *portret Franje Josipa I.* Prvi spomenuti portret, naslikan 1893. godine, ističe se svojim tamnim zagasitim tonovima. Takav stil zahtijevao je Izidor Kršnjavi koji je djelo naručio za dvoranu Odjela za bogoštovlje i nastavu. U usporedbi s ostatkom portreta, ovaj djeluje konzervativno te u njemu Bukovac nije

---

³⁸ Vera Kružić-Uchtyl (bilj.14), 356.

³⁹ Vera Kružić-Uchtyl (bilj.14), 369.

⁴⁰ Vera Kružić-Uchtyl (bilj.14), 207.

⁴¹ Vera Kružić-Uchtyl (bilj.14), 341.

⁴² Vera Kružić-Uchtyl (bilj.14), 371.

uspio prodrijeti do psihologije lika.⁴³ Drugi spomenuti portret izrađen je 1896. godine. Bukovac slika cara u crvenoj generalskoj uniformi koji je osvjjetljen s lijeve strane. Car u jednoj ruci drži sablju dok se drugom pridržava za stolicu koja je kraj njega. Slika je bila izložena u Pešti 1896. godine, a naručena je za Hrvatski sabor. Za ovaj je portret Bukovac posebno izradio više studija.⁴⁴

7.4. Milenijska izložba u Budimpešti

1896. godine, u Budimpešti se u punom jeku pripremala velika Milenijska izložba koja je trebala obilježiti tisuću godina Mađarskog kraljevstva. Njezin cilj bio je pokazivanje gospodarskog i kulturnog napretka Monarhije u zadnjih tridesetak godina. Bukovac je ovdje pokazao svoje domoljubne ideje kada je od Kršnjavog tražio poseban paviljon za hrvatske umjetnike. Taj je paviljon kasnije trebao biti premješten u Zagreb kako bi tamo i ostao. Bukovac je s hrvatskim umjetnicima zatražio da paviljon ima istaknutu hrvatsku zastavu te da u njega bude donesena hrvatska zemlja. Zaprijetili su da u protivnom neće izlagati.⁴⁵ Kako bi Bukovac izbjegao konflikte vezano za njihove zahtjeve, otišao je u Beč kako bi tamo izradio portret caru Franji Josipu. Obično su se za takve radove koristili fotografijama, no Bukovac je imao tu čast da mu car osobno pozira.⁴⁶ Car je Bukovcu pozirao u četiri seanse tijekom kojih je Bukovac izradio studiju za glavu cara. Uz pomoć te studije, Bukovac je naslikao dva portreta cara u prirodnoj veličini. Jedan je bio namijenjen za Hrvatski sabor, a drugi za Dalmatinski.⁴⁷

Nakon Beča, u Hrvatskoj je sve bilo spremno za odlazak u Budimpeštu na Milenijsku izložbu. Za najbliže suradnike odabrao je Frangeša i Čikoša. Hrvatski je paviljon bio uređen prema Bukovčevim osobnim naputcima. Kako bi izbjegao nepotrebno nagomilavanje izložaka, uredio ga je minimalistički. Iako je to bilo suprotno prijedlozima političkih elita pa i mađarskog paviljona, Bukovca je dočekalo oduševljenje i čestitke. Predložili su mu i ostanak u Budimpešti zbog boljih uvjeta nego u Zagrebu, no Bukovac je to odbio. Ova je izložba za hrvatske izlagače imala i političko značenje. Njome su uspjeli istaknuti svoju autonomiju nad Austro-Ugarskom Monarhijom, odnosno nad Mađarima. Mlada je generacija umjetnika na čelu s Bukovcem uspješno pokazala suvremeno likovno stvaralaštvo, samostalno i novo. Mnogi su tvrdili kako je upravo hrvatski paviljon glavna senzacija kompletne izložbe. O tome su pisale mnoge novine

---

⁴³ Vera Kružić-Uchtyl (bilj.14), 362.

⁴⁴ Vera Kružić-Uchtyl (bilj.14), 369.

⁴⁵ Igor Zidić (bilj.3), 106.-107.

⁴⁶ Tihomir Rajčić (bilj.1), 109.-111.

⁴⁷ Petra Vugrinec (bilj.31), 65.

i izvan Monarhije. Sve zajedno, izloženo je bilo više od stotinu eksponata. Bukovac ih je izložio oko tridesetak. Svoje mjesto u ovoj izložbi imale su velike kompozicije poput Gundulićevog sna, Dubravke, predložka Kazališnog zastora te mnoštvo portreta. Iako je glavni naglasak bio na Bukovčevim djelima, posebno su se istaknuli i Medović, Mašić, Čikoš, Iveković i Tišov. Toliko oduševljenje publike umjetnicima je osiguralo pozive na ostale europske izložbe.⁴⁸ Vlaho je osobno imao čast provesti po izložbi cara Franju Josipa I. I Mađarima se svidjelo što su naši umjetnici priredili, a Bukovac je o tome rekao sljedeće: „Mađari nam pošteno priznaše potpuni uspjeh i rekoše, da među nama ima umjetnika prvog reda.“⁴⁹

7.5. Druge europske izložbe

Ubrzo nakon uspjeha na Milenijskoj izložbi, mlada generacija sudjelovala je na izložbi u Kopenhagenu. Tamo im je bio osiguran poseban prostor za izlaganje, po prvi puta odvojeno od Austro-Ugarske Monarhije. Umjetnici koji su ovdje izlagali bili su Bukovac, Auer, Iveković, Čikoš, Tišov, Frangeš, Mašić, Medović i Valdec. Dvije godine kasnije, 1899. godine, isti umjetnici izlagali su u Petrogradu. I ovdje su se naši umjetnici istaknuli od ostalih umjetnika Monarhije te isposlovali poseban prostor za svoje eksponate. Ono što je bilo posebno i inovativno kod njih bila je svježina, poletnost i kolorit pod utjecajem francuskog modernog slikarstva. Ništa manje važna za spomenuti nije ni izložba u Veneciji, odnosno drugi po redu venecijanski bijenale. Najveću je pažnju na ovom događanju privukla Bukovčeva slika Gundulićev san.⁵⁰

7.6. Početak Moderne i Društvo hrvatskih umjetnika

U isto je vrijeme zbog više političkih faktora Izidor Kršnjavi podnio ostavku. Reakcija umjetnika na ovaj čin bila je kolektivno istupanje iz Društva umjetnosti. Ubrzo je Bukovac pokrenuo ideju o osnivanju Društva hrvatskih umjetnika. Sam se bavio organizacijom te osmislio pravila koja kasnije šalje vladi. Društvo je službeno krenulo postojati od rujna 1897. godine. Društvu hrvatskih umjetnika nije mogao pristupiti bilo tko, već samo umjetnici koji su najmanje tri puta izlagali na izložbama Društva. Za predsjednika je bio postavljen Bukovac, za podpredsjednika Frangeš te za tajnika Valdec. U drugim su europskim gradovima krenula nicati

---

⁴⁸ Vera Kružić-Uchtyl (bilj.14), 95.-96.

⁴⁹ Vlaho Bukovac (bilj.10), 188.

⁵⁰ Vera Kružić-Uchtyl (bilj.14), 97.-98.

slična udruženja. Zajedničko svima bilo je odmicanje od konzervativnog akademizma i uvriježenih kanona s glavnom idejom o slobodi stvaranja.

U ovo se vrijeme gradi budući paviljon odnosno skeletna konstrukcija isposlovana iz Pešte. Bukovac je ranije, na Milenijskoj izložbi dogovorio premještanje metalne konstrukcije paviljona u Zagreb kako bi u njemu otvorio Umjetnički paviljon. Istovremeno tek u pripreme umjetničkih radova za veliku izložbu povodom svečanog otvorenja novog Umjetničkog paviljona.⁵¹ Izložba je nazvana Hrvatski salon te će kasnije o njoj biti više riječi.

Kako je bilo Bukovčevih sljedbenika i istomišljenika tako je bilo i onih koji se s njime nisu slagali. Oni konzervativni bili su kritički nastrojeni i protiv novih ideja. Bukovac i njegov krug čak su bili optuženi za rušenje hrvatske kulture. Potaknuto spomenutim, započela je podjela na dvije grupe: na staru i mladu generaciju, konzervativnu i modernu. Te su dvije skupine bile potpuno oprečnih mišljenja kako u pogledu umjetnosti, tako i u pogledu ideoloških nazora. U takvom se krugu rasprava, međusobnih optužbi i kritika formirala hrvatska Moderna. Zbog cijele situacije, Društvo hrvatskih umjetnika bilo je vrlo oštro napadano. U isto vrijeme nastale su komplikacije s Umjetničkim paviljonom. Grupa umjetnika nije dobila niti jednu prostoriju na korištenje. Iz Društva je istupio Medović te odbio izlagati zajedno s njima. Bukovac je u to vrijeme napustio Zagreb čemu je vjerojatno razlog bio veliko razočaranje. Kako spominje u svojoj autobiografiji: „I za pet godina boravka moradoh iz Zagreba. Na to me prisili ponašanje mojih drugova, koji mjesto da mi odvrte harnošču, udariše na mene iz busije. Bilo je spleta, javnih ocrnjivanja i svega, samo ne umjetničkih razloga.“⁵² Time je prestala borba da se kroz umjetnost pokaže naš nacionalni identitet. Otišao je u Cavtat.⁵³

8. Odlazak iz Zagreba

8.1. Hrvatski salon

Zbog napuštanja Zagreba Bukovac nije mogao biti prisutan tijekom svih priprema za otvaranje Hrvatskog salona. Najveća pomoć u realizaciji bio je Robert Frangeš koji je radio po Bukovčevim uputama i o svemu ga informirao. 15. prosinca 1898. godine svečano se otvorio

---

⁵¹ Vera Kružić-Uchytel (bilj.14), 98.-100.

⁵² Bukovac (bilj.10), 189.

⁵³ Vera Kružić-Uchytel (bilj.14), 104.-107.

Hrvatski salon. Bilo je izloženo oko sto pedeset radova, a izlagalo je osamnaest umjetnika odnosno petnaest slikara, dva kipara i jedan arhitekt. Bukovac je izložio pedesetak radova. Bila je to prava panorama njegova opusa zagrebačke faze. O važnosti i veličini izložbe govori podatak kako je istu posjetilo oko deset tisuća posjetitelja. Glavna pokretačka misao izložbe bila je sloboda. Izložba nije bila samo likovne tematike, već su s umjetnicima surađivali i književnici pod zajedničkom krilaticom „Svakom njegovu umjetničku slobodu“. Ovdje valja istaknuti i važnost likovno-literarne revije koja je pokrenuta povodom otvaranja paviljona. U njoj su se nalazile bilješke o autorima, reprodukcije likovnih radova te literarni radovi. Kontradiktorno aktualnoj politici, u financiranju je pomogao ban Hedervary. Također, bio je prisutan i na otvorenju izložbe.⁵⁴

Bukovac se vratio u Zagreb prilikom otvorenja te je održao govor. U njemu je predstavio djela i izlagače. Odmah nakon, vratio se u svoj rodni grad. Time je zauvijek završio Bukovčev život u Zagrebu, a samim time i njegova zagrebačka faza.

8.2. Zagreb nakon Bukovca

Nakon završetka Hrvatskog salona i Bukovčeva odlaska iz grada, umjetnička scena u Zagrebu miruje. Umjetnici se pripremaju za druge izložbe, no ne s toliko života kao uz Bukovca. Vrlo brzo došlo je do potpunog raspada Društva hrvatskih umjetnika. Članovi društva sve su više počeli razilaziti. Neki odlaze u Ameriku i Beč te je hrvatska umjetnička scena izgubila plodne i darovite umjetnike.⁵⁵ Tek 1902. godine će u zagrebačkim novinama krenuti zabrinuti tekstovi o odlasku naših umjetnika i teškom stanju hrvatske umjetničke scene.

8.3. Cavtat

Vlaho je u Cavtatu ostao pune četiri godine. O ovom periodu nema dovoljno podataka i dokumentacije. Ipak, naslikao je mnoga djela od kojih se posebno ističu vedute i pejzaži. U tom je periodu portretirao obitelj Bravačić u čijoj je vili boravio. Slikao ih je u svijetlim registrima boja te se poigravao sunčevom refleksijom na likovima koju dodatno razrađuje u kasnijem stvaralaštvu. Za crkvu sv. Nikole izrađuje „dioramu“ koja prikazuje Kristov grob i anđele. U pozadini je Kalvarija, a ispred groba vojnici. Vezano za ovo djelo, Bukovac u svojoj

---

⁵⁴ Klara Macolić, Društvo hrvatskih umjetnika i Hrvatski salon 1898., završni rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2017.

⁵⁵ Vera Kružić-Uchytel (bilj.14), 108.-112.

autobiografiji spominje kako su Cavtat posjetili mnogi, upravo kako bi vidjeli dioramu. Također napominje kako je tim djelom želio dostojno zabilježiti uspomenu na svoje roditelje.⁵⁶

Nekoliko je puta kratko posjetio Zagreb gdje slika nekoliko portreta od kojih se jedan posebno ističe kao završnica zagrebačke faze. Riječ je o *portretu Božene Miletićeve*. Zagreb je posjetio i 1900. godine prilikom godišnje skupštine Društva hrvatskih umjetnika. Tada je predložio organiziranje izložbe koja bi uključivala sve slavenske narode. Do realizacije ipak nikada nije došlo.⁵⁷

8.4. Pariška izložba i Beograd

1900. godine u Parizu održala se Svjetska izložba. Bukovac je otišao izložiti djela hrvatskih umjetnika skupa s Frangešom i Čikošem. Problem je nastao kada nisu mogli izlagati odvojeno od Mađara. O tome su se pisali mnogi članci, no Mađari su ipak na kraju popustili. Novine su mnogo pisale o Bukovcu i mladim umjetnicima te ih često hvalile i isticale u odnosu na Mađare.⁵⁸

1901. godine, Bukovac je otišao u Beograd kako bi tamo portretirao kralja Aleksandra i njegovu ženu Dragu. Portrete je naslikao pleneristički i potpuno nekonvencionalno. Prikazao ih je u šumovitom prostoru prirode, u paradi i sa vladarskim insignijama. Za te je portrete bio odlikovan Ordenom sv. Save. U Beogradu je dobio narudžbu za još jedno djelo pod nazivom *Blagoveštenski sabor 1861. u Sremskim Karlovcima*.⁵⁹

9. Praško razdoblje

Zbog svih razočaranja koje je pretrpio u domovini, Bukovac je odlučio napustiti istu. Osim toga, odbio je svake nagovore poznanika i prijatelja na ostanak u domovini. Odbio je i izlaganje na izložbi u Zagrebu koja je slijedila. On je odabrao Prag jer je tamo bio dobro prihvaćen te se nadao poslu na Umjetničkoj akademiji. Prije Praga, otišao je u Beč. Tamo je bio prepoznat kao najbolji hrvatski slikar, no imao je poteškoća u pronalasku mjesta za svoju

---

⁵⁶ Vlaho Bukovac (bilj.10), 189.-190.

⁵⁷ Vera Kružić-Uchytel (bilj.14), 113.-115

⁵⁸ Vera Kružić-Uchytel (bilj.14), 116.-117.

⁵⁹ Vera Kružić-Uchytel (bilj.14), 121.

izložbu te shodno tome s uključenjem u bečke slikarske krugove. Vjerojatno je razlog tome bio slična zatvorenost i konzervativizam kao i u Zagrebu. Na kraju je ipak uspio održati samostalnu izložbu u centru Beča. Izložio je četrdesetak radova od kojih su mnogi bili vrhunci njegove zagrebačke faze. Kritika je posebno isticala njegov specifičan odabir boja te luminističke efekte koje već neko vrijeme proučava. Novosti o ovoj izložbi stigle su i do našeg glavnog grada gdje se ponovo krenulo pisati o Bukovcu.⁶⁰

U listopadu 1903. godine, Bukovac stiže u Prag. Ovdje mu nedostaje domovina te se njegovo ponašanje mijenja u skladu s tim. Više nije aktivni pokretač novih ideja i likovnog života. Kako je vrijeme prolazilo, tako je Bukovčeva nostalgija za rodnim krajem, njegovim ljudima i njegovom klimom sve više rasla. Iz pisama njegova praška učenika Mirka Račkog vidi se kako je Bukovac još uvijek sanjao o povratku u Zagreb i otvaranju svoje škole. U svojoj autobiografiji Vlaho pisao vrlo malo o ovom razdoblju. I drugih je izvora vrlo malo, tako da najviše informacija o ovom periodu dolazi od priča njegove djece i prijatelja.⁶¹

Već nakon mjesec dana Bukovac je dobio posao izvanrednog profesora na Akademiji likovnih umjetnosti. Tek je 1910. postao redovni profesor. Osim čeških studenata, na čije će kasnije stvaralaštvo Bukovac znatno utjecati, kod Bukovca su ponajviše dolazili „naši“ umjetnici. Među njima bili su najvažniji Mirko Rački i Branko Radulović. Rački je brzo postao Bukovčev veliki prijatelj. Uživao je njegovu podršku i pomoć kako u studentskim danima, tako i kasnije. Vrlo važno je naglasiti da je na ovoj Akademiji prije Bukovčeva dolaska vladao akademizam. Bukovac je bio jedan od prvih nastavnika koji su na Akademiju donijeli novosti. Bukovac je prvi stigao sa stilom francuskog impresionizma i plenerizma. On je taj koji ovamo donosi svjetliju paletu boja i razvija studentima smisao za kolorit. To je velikim dijelom razlog njegovoj popularnosti kod mlađe generacije.⁶²

U usporedbi s ranijim fazama, Bukovac je u praškom periodu izlagao znatno manje. Prvu samostalnu izložbu organizirao je tek 1915. Ranije je samo nekoliko puta izlagao s drugim umjetnicima i to s vrlo malo slika. Izložba koja je u potpunosti prikazala Bukovčev opus praškoj publici bila je ona 1925. godine. Bila je organizirala tri godine nakon smrti umjetnika.⁶³

U prvim godinama u Pragu započele su njegove zdravstvene smetnje koje su na koncu dovele do teške operacije, a pogodila ga je i smrt njegove majke. Zbog bolesti nije mogao ni

---

⁶⁰ Vera Kružić-Uchytel (bilj.14), 121.-128.

⁶¹ Vera Kružić-Uchytel (bilj.14), 129.-131.

⁶² Vera Kružić-Uchytel (bilj.14), 131.-134.

⁶³ Vera Kružić-Uchytel (bilj.14), 134.-135.

slikati što je dodatno potreslo njegovo psihičko stanje nemoći, razočaranosti, nostalgije i melankolije. Posljedica toga bilo je njegovo proučavanje morbidnije tematike. Odgovor je pronašao u štovanju prirode i Sunca, takozvanom panteizmu.

Poznato je kako je Bukovac između 1908. i 1912. godine više puta boravio u Engleskoj. Tamo je od ranije bio dobro poznat i njegovi su portreti bili vrlo cjenjeni. Zbog navedenog Bukovac je tamo slikao portrete za koje je bio vrlo dobro plaćen i koji su se mogli mjeriti s njegovim primanjima na Akademiji.⁶⁴ U kasnije vrijeme Bukovac će sve manje portretirati.

9.1. Aktivnost u Hrvatskoj

1908. godine u Splitu se održala Prva dalmatinska umjetnička izložba. Bukovac je prisustvovao otvorenju. Ranije te godine, u Prag mu je kao gost došao Meštrović te ga potaknuo na posjetu Splitu i izlaganje na izložbi. U Pragu su se dvojica umjetnika međusobno portretirala.⁶⁵ Bukovac je na dalmatinskoj izložbi izložio šesnaest radova od kojih su neki bili iz ranije faze. Među izloženim radovima nije bilo niti jednog portreta. Osim Bukovca, poseban značaj na izložbi su ostvarili Emanuel Vidović i Celestin Medović. S istim je umjetnicima nastupio i u Ljubljani godinu kasnije, no s manje radova.⁶⁶

U Hrvatskoj se 1911. godine događaju konflikti između vlade na čelu s Kršnjavim i umjetnika na čelu s Meštrovićem. Problem je nastao kada su Meštrović i ostali umjetnici odbili izlagati s Mađarima na Međunarodnoj izložbi u Rimu pa su se smjestili u paviljon Kraljevine Srbije. Kršnjavi je zbog toga želio napraviti bolji plan za izložbu u Beču koja je dolazila. Pozvao je Medovića i Bukovca što je Medović oštro odbio. U isto vrijeme teku radovi na Sveučilišnoj knjižnici za koju će naši umjetnici izraditi dvanaest slika. Bukovac je primio narudžbu za sliku pod nazivom *Razvitak hrvatske kulture*. Nakon mnogo komplikacija i poteškoća, izmjena plana i korekcija, slika je prihvaćena od strane vlade.⁶⁷

9.2. Kraj života

Tijekom Prvog svjetskog rata bilo je manje posla. U to se vrijeme najviše bavi portretima svojih kćeri. Tada piše i memoare koje će pod nazivom *Moj život* objaviti krajem 1918. godine. Pred kraj rata uspio je posjetiti domovinu, što ga je jako radovalo. Kako je rat

---

⁶⁴ Vera Kružić-Uchytel (bilj.14), 140.-143.

⁶⁵ Igor Zidić (bilj.3), 110.

⁶⁶ Vera Kružić-Uchytel (bilj.14), 144.-145.

⁶⁷ Vera Kružić-Uchytel (bilj.14), 146.-150.

završavao, tako je Bukovac bio sve više optimističan. Nadao se raspadu Monarhije i odcepljenju slavenskih naroda kao i povratku u novu državu, sa svojim narodom.⁶⁸

Bukovcu je nakon završetka rata glavni cilj bio povratak kući u Hrvatsku. Nažalost, na vidiku nije bilo ničega što bi tamo moglo osigurati njegovu egzistenciju. Zbog toga je, prema savjetu svoga prijatelja, Marka Cara, s kojim se često dopisivao i bio u kontaktu, organizirao posljednju izložbu u Pragu. Na njoj su izlagale i njegove dvije kćeri, Jelica i Ivanka, kako bi se lakše afirmirale kao slikarice. Kao i o svakoj izložbi do sada, i o ovoj se mnogo pisalo. Ipak, ova je izložba imala dosta negativnih komentara. Najgore od svega je što su takve komentare vjerojatno pisali mladi, bivši Bukovčevi prijatelji koji su promijenili svoje mišljenje o umjetniku. Kritike su bile oštre i osobne te su mu kvarile sve manje šanse za povratak u rodnu zemlju. I uz tolike kritike, Bukovcu je nedostajala Hrvatska o čemu piše svom prijatelju Caru. Ipak, optimizam je padao kako se stvorilo Kraljevstvo SHS koje se nije pokazalo onakvim kako je zamišljao Vlaho.⁶⁹ Uskoro nakon izložbe primio je poziv iz Beograda. Tamo je otišao kako bi naslikao *portret kralja Aleksandra*. Prije povratka u Prag kratko je boravio u Ljubljani, gdje je naslikao svoje posljednje djelo, ženu i kćer njegova prijatelja dr. Hribara. Nakon povratka u Prag, 23. travnja 1922. godine, Vlaho Bukovac preminuo je u 67. godini života.⁷⁰

---

⁶⁸ Vera Kružić-Uchytel (bilj.14), 150.-154.

⁶⁹ Tihomir Rajčić (bilj.1), 141.

⁷⁰ Vera Kružić-Uchytel (bilj.12), 154.-156.

10. Zaključak

Veliki slikar i svjetski putnik, Vlaho Bukovac, jedna je od ključnih osoba koja će obilježiti hrvatsku umjetnost kraja 19. i početka 20. stoljeća. Živio je u New Yorku, Kolumbiji, Parizu, Zagrebu i Pragu. Od mladih je dana pokazao ljubav prema umjetnosti od koje neće odustati ni u najtežim životnim trenucima. Iako često hvaljen, mnogo je puta bio na meti kritika, posebice domaće javnosti.

Zahvaljujući njemu, umjetnički život Zagreba ponovo se pokrenuo nakon njegova dolaska. Njegova se zagrebačka faza može smatrati najboljim i najplodnijim razdobljem umjetnikova umjetnička stvaralaštva. Svojim je radom u vrlo kratkom vremenu u domovinu vratio mlade umjetnike koji su na školovanje odlazili izvan Hrvatske, u potrazi za boljim prilikama. Zbog njegove sposobnosti, ambicija i slave, mladi su u njemu vidjeli učitelja i prijatelja. Okupivši oko sebe nadarene umjetnike, stvorio je grupu s kojom će organizirati izložbe i izlagati. Otvorio je svoju radionicu poznatu kao „zagrebačka šarena škola“, čije će glavno zajedničko obilježje biti svijetli kolorit. Hrvatski salon trebao je biti izložba koja će pokazati cjelokupno umijeće i novitete naših umjetnika. Salon je bio glavno ishodište novih, modernih tendencija u hrvatskoj umjetnosti. Vlaho Bukovac, kao organizator i voditelj, dao je najviše od sebe. Netom prije otvorenja, Bukovac je bio primoran otići iz Zagreba.

Upravo je Bukovac na naš prostor donio obilježja francuske umjetnosti. Zalagao se za napuštanje ateljea i slikanje u prirodi. Isto tako, Bukovac se žestoko zalagao za autonomiju i osamostaljenje hrvatske umjetnosti unutar okvira Austro-Ugarske Monarhije. Njegov stil možemo smatrati mješavinom impresionizma, simbolizma, akademizma i realizma. Nije pokazivao interes za mrtvu prirodu niti krajolike, već su mu glavni interes bili ljudi. Osim velikim kompozicijama, posebice se proslavio slikanjem portreta u čemu je bio pravi majstor. Njih nije idealizirao, već se trudio u njima naglasiti karakter osobe.

Cijeloga je života želio živjeti i stvarati u domovini, čak i nakon velikih razočaranja koja su dovela do njegova preseljenja u Prag. Na kraju svojega života, Bukovac je čeznuo za Hrvatskom i živio u nadi da će se moći vratiti i ovdje ponovo stvarati. Nažalost, u travnju 1922. Bukovac je zauvijek napustio ovaj svijet. O umjetnikovoj smrti, u Hrvatskoj se nije mnogo pisalo. Izuzetak su bili Dubrovnik i Cavtat gdje je proglašen dan žalosti.

Za kraj, spomenula bih izložbu pod nazivom "Vlaho Bukovac i Alexandre Cabanel – povijesni susret učenika i učitelja". Ova je izložba organizirana 2018. godine u Umjetničkom

paviljonu u Zagrebu. Organizirao ju je Igor Zidić. Izložba je priređena povodom sto dvadeset godina od svečanog otvorenja paviljona.⁷¹ Na njoj je bilo izloženo sto četrdeset slika s čitavim Bukovčevim opusom. Izložba prati Bukovčeve faze, ali i stvaralaštvo njegova učitelja iz pariških dana, Alexandrea Cabanela. Ovdje su po prvi puta Bukovčeve slike izložene uz bok slikama njegova učitelja, poznatog francuskog umjetnika. Spajanje stvaralaštva dvojice umjetnika trebalo bi pokazati u kolikoj je dozi Cabanel utjecao na Bukovca. Dvanaest Cabanelovih djela dopremljeno je iz više francuskih muzeja. Zidić ističe: „Cabanel slika gotovo aristokratski, a Bukovac je pučanin od glave do pete, samo se prilagođavao velikom svijetu, no ono što je ponio iz Cavtata živi u njegovim slikama, a često je bio realniji od svog učitelja”⁷²

---

⁷¹ [www.migk.hr \(https://www.migk.hr/izlozba/item/192-vlaho-bukovac-i-alexandre-cabanel-povijesni-susret-ucenika-i-ucitelja\)](https://www.migk.hr/izlozba/item/192-vlaho-bukovac-i-alexandre-cabanel-povijesni-susret-ucenika-i-ucitelja)

⁷² [www.zagreb.hr \(https://www.zagreb.hr/izlozba-vlaho-bukovac-i-alexandre-cabanel-povijesn/132603\)](https://www.zagreb.hr/izlozba-vlaho-bukovac-i-alexandre-cabanel-povijesn/132603)

11. Popis literature

1. Zidić Igor: Vlaho Bukovac 1855-1922., Moderna d.o.o., Večernji edicija, Zagreb, 2009.
2. Rajčić Tihomir: Tajni život slikara Vlaho Bukovca (Životna odiseja pučanina Vlaho Bukovca), Udruga Eu Clio, drugo, doručeno izdanje, Kaštela, 2016.
3. Kružić- Uchytíl Vera, Vlaho Bukovac 1855.-1922., život i djelo, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2005.
4. Macolić Klara, Društvo hrvatskih umjetnika i Hrvatski salon 1898. Afirmacija mlade generacije, završni rad, Rijeka, 2017.
5. Bukovac Vlaho, Moj život (životopisni roman), uredio Darko Sagrak, II. Izdanje, Zagreb, 2004.
6. Vugrinec Petra, Hrvatski salon i bečka Secesija: slikarstvo u Zagrebu i Beču oko 1900., Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2017.
7. Pribić Branka, Idejna strujanja u hrvatskoj kulturi od 1895. do 1903., Časopis za suvremenu povijest, Vol. 4, No. 1, 1972.
8. Kolečnik Ljiljana i Prelog Petar, Moderna umjetnost u Hrvatskoj 1898.-1975., Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2012.
9. Kuća Bukovac, pristupljeno 8. kolovoza 2021. URL: <https://www.migk.hr/muzeji/kuca-bukovac>
10. Izložba "Vlaho Bukovac i Alexandre Cabanel – povijesni susret učenika i učitelja" u Umjetničkom paviljonu, pristupljeno 9. rujna 2021. URL: <https://www.zagreb.hr/izlozba-vlaho-bukovac-i-alexandre-cabanel-povijesn/132603>
11. HNK: Svečani zastor, pristupljeno 1. rujna 2021. URL: <https://www.hnk.hr/hr/ona/o-zgradi/sve%C4%8Dani-zastori/>

12. Popis slikovnog materijala

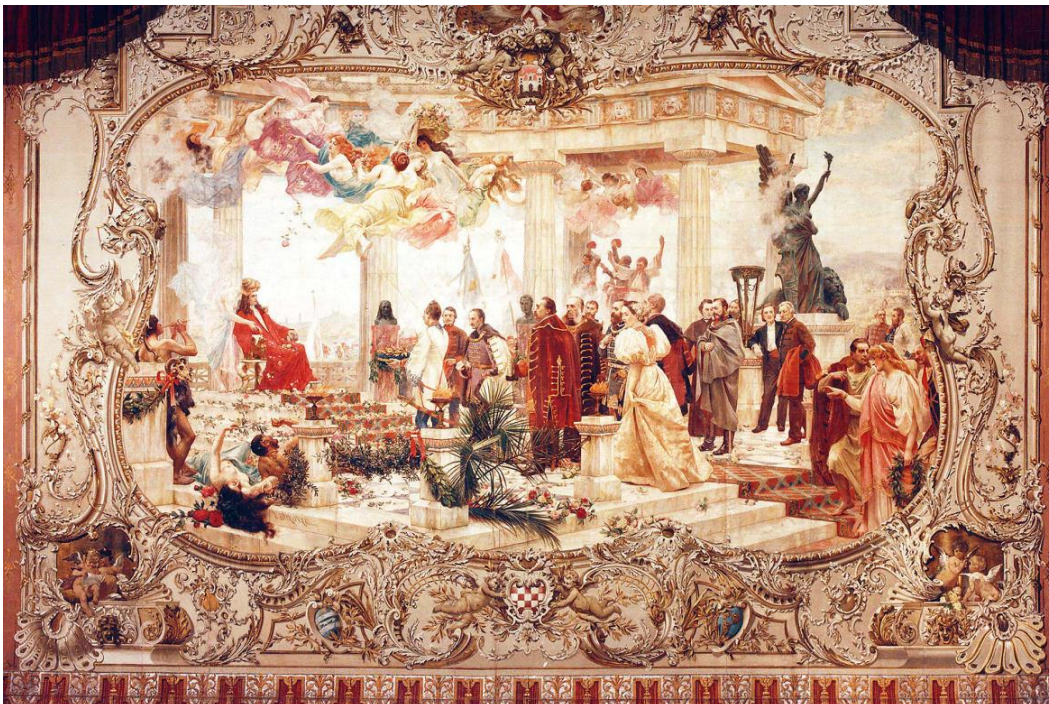
1. La Grande Iza/ Velika Iza, 1882., 143 x 203 cm, spomen zbirka Pavla Beljanskog, Novi Sad, ulje na platnu
2. Zastor Hrvatskog narodnog kazališta, 1895., 800 x 1000 cm, Hrvatsko narodno kazalište, Zagreb, ulje na platnu
3. Gundulićev san, 1894., 185 x 310 cm, Moderna galerija, Zagreb, ulje na platnu
4. Dubravka, 1894., 300 x 216 cm, Szepmuveszeti Museum, Budimpešta, ulje na platnu
5. Živio kralj, 1896., 300 x 215 cm, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, ulje na platnu
6. Djeca obitelji Katalinić, 1885., 84,5 x 129 cm, Gradska galerija suvremene umjetnosti, Zagreb, ulje na platnu
7. Moje gnijezdo, 1897., 93 x 130 cm, Moderna galerija, Zagreb, ulje na platnu

13. Slikovni materijal

1.

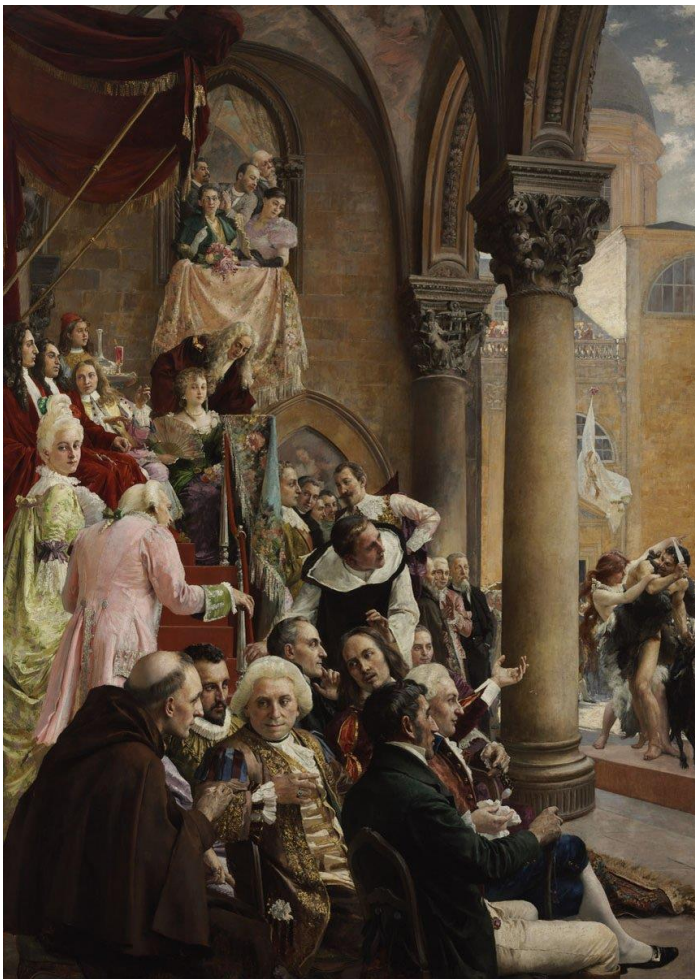
2.

3.

4.

5.

6.

7.